

Κέντρο Οδυσσειακών Σπουδών & Πανελλήνια Ένωση
Φιλολόγων

ΚΗ΄ Σεμινάριο Ομηρικής Φιλολογίας

Θεϊκή και ανθρώπινη ευθύνη στην ομηρική ποίηση

Η συνείδηση του πράττοντος ανθρώπου:

Αυτός που αποφασίζει είναι όποιος αναγνωρίζει

Ασπασία Ανδρ. Μάρδα

Κλασική Φιλολόγος

Master Européen de Recherche en Sciences de l'Éducation,
Université de Rouen

amarda@otenet.gr

Ιθάκη, 30 Αυγούστου - 2 Σεπτεμβρίου 2014

Κύριε Πρόεδρε και μέλη του Κέντρου Οδυσσειακών
Σπουδών,

Κύριε Πρόεδρε της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων,

Κυρίες και κύριοι καθηγητές, Σχολικοί σύμβουλοι,

Αγαπητοί συνάδελφοι,

Κυρίες και κύριοι, όλοι που μας τιμάτε με την
παρουσία σας,

Χαίρομαι που μου δόθηκε η ευκαιρία να είμαι εδώ
σήμερα και ευχαριστώ την Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων
για αυτό.

I. Παραδοχές

Θα ξεκινήσω την εισήγησή μου με ορισμένες
παραδοχές.

Στον κόσμο που ζει και πράττει ο άνθρωπος του
Ομήρου ζουν και πράττουν οι θεοί. Το επικό γεγονός
είναι χώρος θέασης θεϊκών και ανθρώπινων πράξεων σε
μια συνεχή εμπλοκή.¹ Όπως μπροστά στην αποτυχία
ενός πλήγματος που δε φθάνει στο στόχο του ο
ομηρικός ήρωας πιστεύει ότι κάποιος θεός ξεστράτισε
τη βολή του, ομοίως, όταν ο ομηρικός άνθρωπος μετά
από σκέψη καταλήγει σε μια απόφαση, είτε αυτός τη
σκέφθηκε μόνος του, είτε τον βοήθησε ο λόγος

¹ «Θεϊκή εξουσία και ανθρώπινη ενέργεια μάς παρουσιάζονται
σαν δύο περιοχές που αλληλοσυμπληρώνονται, που μπορούν όμως
επίσης να εφάπτονται με αντιθετικότητα» (Lesky, 1985: 125).

κάποιου άλλου ανθρώπου, αυτός έβλεπε πάντα, μέσα στην ανακούφιση, τη βοήθεια της θεϊκής δύναμης.

Συνειδητά και ορθολογιστικά, πρέπει να πει κανείς ότι ο Έλληνας των ομηρικών χρόνων δεν έχει δει πραγματικά κανέναν από τους θεούς, με κανέναν από αυτούς δεν έχει μιλήσει στην πράξη. Ο Όμηρος θέλει να κάνει ορατή, πάνω από τη γέφυρα των εικόνων και σημαδιών, την ικανότητα πίστης μέσα από την οποία ζούσε ο άνθρωπος των επικών χρόνων. Αυτή η πίστη σε μια θεϊκή επέμβαση ήταν αναγκαίο συμπλήρωμα για τις αντιλήψεις του Ομήρου σχετικά με το ανθρώπινο πνεύμα και την ανθρώπινη ψυχή. Διότι, παρ' όλο που ο ομηρικός άνθρωπος δεν έχει αποκτήσει ακόμα συνείδηση ότι φέρει στον εσωτερικό του κόσμο την πηγή των αποφάσεών του, καθώς και των παρορμήσεων και των συναισθημάτων του, δεν αισθάνεται εκτεθειμένος σε άλογες δυνάμεις · έχει τους ολύμπιους θεούς που αποτελούν έναν πολύ καλά ταξινομημένο και έλλογο κόσμο, διότι στον Όμηρο το υπερφυσικό πραγματοποιείται σύμφωνα με μια σταθερή τάξη. «Ένας λογικός ρυθμός οδηγεί τον Όμηρο στην περιγραφή της επέμβασης των θεών σε περιπτώσεις όπου το πνεύμα, η βούληση και το αίσθημα ή το νόημα ενός γεγονότος παίρνουν νέα τροπή» (Snell, 1984: 52-53). Έτσι, ο ομηρικός άνθρωπος «αναπτύσσοντας την αυτοσυνειδησία του, όλο και περισσότερο υιοθετεί αυτόν τον ολύμπιο κόσμο, που κατά κάποιον τρόπο μεταφυτεύεται στο ανθρώπινο πνεύμα» (Snell, 1984: 42).²

² Βλ. και Dodds, 1978: 21-35· Lesky, 1985: 123· Nilsson, 1984: 175.

II. Διερευνητικό ερώτημα

Με βάση αυτά το διερευνητικό ερώτημα της εισήγησής μου διαμορφώνεται ως εξής: Πόσο πολύ μια τέτοια αλληλεγγύη θεϊκών και ανθρώπινων πράξεων, με όλη την υπεροχή των αθανάτων, επιβεβαιώνει τον ίδιο τον άνθρωπο ως πράττοντα; Πώς, με άλλα λόγια, γίνεται η συνάντηση με το θεό στη συνείδηση του ανθρώπου; Μέσα από την πληθώρα των μεμονωμένων συναντήσεων, στις οποίες διαμορφώνεται η ενδιαμέση γλώσσα ανθρώπου και θεού, θα εστιάσω σε δύο σκηνές από την *Ιλιάδα*, αναζητώντας κάτι κοινό, που να κάνει ορατή την αντίληψη του Ομήρου για την επιρροή των θεών στην πράξη του ανθρώπου.

III.

α. Ο Λογικός Αχιλλέας της ραψωδίας Α

Θα ξεκινήσω με την πολυσυζητημένη σκηνή της ραψωδίας Α, όπου ο Αχιλλέας στέκεται μπροστά στο δίλημμα αν πρέπει να σκοτώσει τον Αγαμέμνονα ή να συγκρατήσει τον εαυτό του:

«Τα λόγια τούτα επλήγωσαν τα σπλάχνα του Αχιλλέως

κι έστρεψε δύο στοχασμούς μες στα δασιά του στήθη·

ή θε να σύρει απ' το πλευρό το ακονισμένο ξίφος

και, αφού σκορπίσει όλους εκεί, να σφάξει τον Ατρείδην,

ή να σιγάσει την οργήν κρατώντας την ψυχή του·

κι αυτά ως διαλογίζονταν στον νουν και από την θήκη

το μέγα ξίφος έσερνε» (A 188-194).³

Εδώ παρουσιάζεται ο αναποφάσιτος, ο ταλαντευόμενος μεταξύ δύο δυνατοτήτων άνθρωπος. Η οργή του Αχιλλέα δε βουβαίνεται με κανένα τρόπο, ο ίδιος, όμως, δεν αφήνεται να παρασυρθεί από τον ωθούμενο πόνο να βγάλει μια γρήγορη απόφαση. Αλλά – και αυτό είναι το πιο ενδιαφέρον – βρίσκεται στην πορεία της απόφασης, η οποία θα παρθεί μέσα από τη συνείδηση: «κι αυτά ως διαλογίζονταν στον νουν», λέει ο Ποιητής (*Έως ό ταῦθ' ᾠρμαινε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν*, A 193). Η αναφορά στο πνεύμα, στο όργανο της νόησης που προσλαμβάνει σαφείς παραστάσεις, στη νοητική δύναμη σημαίνει ότι ο Αχιλλέας θέτει την ύπαρξη εξέτασης ενάντια στην τύφλωση της οργής. Γι' αυτό δεν τραβάει το σπαθί μέσα από τη θήκη με ένα μόνο τίναγμα· ο παρατατικός «έσερνε» (έλκετο) εμφανίζει την υποκειμενική

πλευρά αυτού του ζυγίσματος. Ήδη, κιόλας, αποφασίζοντας μια πρώτη αναστολή, έχει κάνει κάτι. Και αυτή η πρώτη πράξη συνέβη στον άνθρωπο αυθόρμητα. Τώρα ο Αχιλλέας είναι ικανός να ακούσει τα λόγια της θεάς. Εδώ πρόκειται για την ετοιμότητα του ήρωα να υπακούσει στο θεό.

Εκείνη την κρίσιμη στιγμή εμφανίζεται η θεά Αθηνά, την οποία στέλνει η Ήρα, για να κατευνάσει τη μαινόμενη ψυχή του Αχιλλέα και να συγκρατήσει την παραφορά του. Η θεά Αθηνά πήγε από πίσω του και τον έπιασε από τα μαλλιά *οἴω φαινομένη· τῶν δ' ἄλλων οὔ τις ὄρατο* (A 198), όπως με έμφαση τονίζει ο

³ Τα αποσπάσματα του ομηρικού κειμένου ακολουθούν την έκδοση των David B. Monro & Thomas W. Allen (Oxford: Clarendon Press, 1920) σε μετάφραση Ιάκ. Πολυλά (Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2001).

Ποιητής. Αυτός την αναγνωρίζει μόνος του από τη μεγάλη λάμψη των ματιών της.

«και ομίλησε προς την θεάν με λόγια φτερωμένα:

«Τ' ήλθες και συ, ω του Διός του αιγιδοφόρου κόρη;

Του Ατρείδη Αγαμέμνονος να ιδείς την αδικίαν;

Αλλά σου λέγω καθαρά και πίστευσε· με τούτες

τες έπαρσές του γρήγορα θα χάσει τη ζωή του.»

Και η γλαυκόφθαλμη θεά σ' εκείνον απεκρίθη:

«Κατέβηκ' απ' τον ουρανόν να παύσω την οργήν σου,

αν θέλεις να μ' ακούσεις· μ' έστειλεν η Ήρα η
λευκοχέρα,

που ολόψυχα σας αγαπά παρόμοια και τους δύο·

έλα την μάχην άφησε, το ξίφος σου μη σύρεις,

μόνον με λόγια τ' όνειδος που αυτός θα πάθει ειπέ
του.

Ότι να γίνει θέλ' ιδείς αυτό που σου προλέγω·

τρίδιπλα δώρ' ατίμητα θα λάβεις μιαν ημέρα

γι' αυτήν την ύβριν· τώρα συ κρατήσου κι άκουσέ
μας.» (Α 210-214).

Ο Αχιλλέας πλανιέται ακόμα και δεν ξέρει τι θέλει. Αυτή, όμως, η ούρανόθεν ήρθε σε αυτόν, είναι κάτοχος της γνώσης, την οποία χρειάζεται ο Αχιλλέας για να πράξει δίκαια. Τη γνώση αυτή δεν τη φέρνει σε αυτόν η θεά με μορφή έξυπνης διδασκαλίας. Δε χρησιμοποιεί τη θύελλα και τον κατακλυσμό για να κατακεραυνώσει τον άνθρωπο και ο άνθρωπος δεν

αισθάνεται, γεμάτος δέος, την αδυναμία του στο αντίκρισμα του θεού. Αντίθετα, η θεά Αθηνά μιλά όπως θα μιλούσε σε έναν άλλο θεό: «υπάκουσέ με, αν θέλεις» (Snell, 1984: 53).

Αἴ κε πίθηαι: η ευγενική χάρη αυτών των τριών σύντομων λέξεων δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι εδώ η απόφαση του Αχιλλέα δεν αναγκάζεται με επιφανειακά μέσα «απ' έξω». Η θεά Αθηνά κάνει έκκληση στην κρίση του: όταν η θεά δίνει τριπλάσια αμοιβή στον Αχιλλέα για τη στιγμιαία υπακοή του, δε συνηγορεί με αυτό σε μια υπολογισμένη σύνεση, αλλά ενώνει το βέλτερον με το κέρδιον: «Κάνε ό, τι σου λέω· αυτό θα έχει την αμοιβή του».

Ο Αχιλλέας, ελεύθερος και με σταθερότητα, απαντά:

«Πρέπει, ω θεά, των δύο σας να σεβασθώ τον λόγον,
αν κι είν' η οργή μου φοβερή· γιατί έτσι είναι
καλύτερα·

όποιος υπακούει στους θεούς κι αυτοί τον
εισακούουν.»

Είπε και από την αργυρήν λαβήν με το βαρύ του
χέρι στην θήκην άμπωσε πάλι το μέγα ξίφος
πειθόμενος στην Αθηνά.» (A 216-221).

Όταν, λοιπόν, ο Αχιλλέας υπακούει στη θεά και συγκρατεί το πάθος του, το κάνει γιατί υπολογίζει σε ένα μεγάλο κέρδος.

Στην περίπτωση του Αχιλλέα, ο Όμηρος παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης απόφασης. Σε αυτόν που συλλογίζεται υπάρχει η δυνατότητα εκλογής μεταξύ δύο περιπτώσεων, αφού προηγουμένως έχει αποφασίσει να πράξει κάτι μετά από εξέταση, να αναγνωρίσει ένα λώιον, βέλτερον, κέρδιον. Ο Αχιλλέας μπορεί να αποφασίσει μεταξύ δύο οδών και μπορεί αυτή την απόφαση να την πάρει μόνος του. Ο Όμηρος μεταθέτει ξεκάθαρα την απόφαση του Αχιλλέα σε ένα «έσω» (Lanig, 1953).

Αυτή την εσωτερική εμπειρία (βίωμα) του Αχιλλέα ο Ποιητής κοινοποιεί με τη συνάντηση ανθρώπου – θεάς «εξωτερικής». Η συνάντηση των δύο γίνεται μέσα από συζήτηση, δηλαδή μέσα από ένα πνευματικό γεγονός, το οποίο δεν καταπιέζει τον άνθρωπο, απεναντίας τον κάνει γνώστη του εαυτού του, των «ορίων» του. Αυτή η σύνδεσή του με το θεό δεν παρουσιάζεται ως μείωση γι' αυτόν, αλλά ως ισχυροποίηση και πραγματοποίηση της ελευθερίας του. Επομένως, η θεϊκή επιφάνεια δε μειώνει την αυτοσυγκράτηση του Αχιλλέα και τη σύνεση που επιδεικνύει την κρίσιμη αυτή στιγμή, ούτε είναι μία έξωθεν δύναμη που ενεργεί δυναμικά, καθιστώντας τον Αχιλλέα άβουλο όργανο στα χέρια της. Θεϊκή επέμβαση και ανθρώπινη ευθύνη συνυπάρχουν.⁴

β. Ο Μανιώδης Πάτροκλος της ραψωδίας Π

Στη σκέψη μου γίνεται μια προτροπή σύγκρισης με τον Πάτροκλο, όταν στη ραψωδία Π βγαίνει στη μάχη έχοντας στο νου, εκτός από τη σωτηρία των Αχαιών,

⁴ Πρβλ. Lesky, 1985: 123-124 & Σκιαδάς, 1970: 18 κ. ε.

την τιμή του βασιλιά τους· έπειτα, όμως, ενεργεί σαν αρχηγός που πετυχαίνει και προχωρεί και δε θυμάται όσα έπρεπε να μην ξεχάσει. Ο Αχιλλέας τον είχε προειδοποιήσει: όφειλε να απομακρύνει μόνο τους Τρώες από τα πλοία, όφειλε να ξέρει πού να σταματήσει και όφειλε, κυρίως, να φοβάται την οργή του Απόλλωνα (Π 80-94). Αλλά ο Πάτροκλος δεν τον άκουσε. Και ο Όμηρος εμμένει έντονα σε αυτό το σφάλμα: κατά τη διάρκεια του σφάλματός του τον αποκαλεί «ανόητο» (νήπιος, Π 685) στην αρχή του στίχου και κάνει λόγο για το θάνατό του που τώρα τον βλέπει πολύ κοντά. Ο Δίας παίζει το ρόλο του σε αυτό το θάνατο, *ός οί και τότε θυμόν ένι στήθεσσιν άνήκεν* (Π 691), αλλά τελικά ο Πάτροκλος θα τον τραβήξει πάνω του.

Ο Απόλλωνας παρουσιάστηκε απέναντι στον Πάτροκλο δύο φορές. Όταν αυτός όρμησε στα τείχη της Τροίας και προσπάθησε να καταπατήσει την πόλη, ξεχνώντας την προειδοποίηση του Αχιλλέα:

«Και τρεις εσκάλωσε φορές ο Πάτροκλος στο τείχος

και τρεις τον εξετίναξεν ο Φοίβος με τα χέρια

τ' αθάνατα κτυπώντας του την φωτεινήν ασπίδα.

Αλλ' ότε ως δαίμων τέταρτην φοράν εχύθη ο ήρωσ,

φοβερήν του' βαλε κραυγήν ο Απόλλων και του είπε:

«Πάτροκλε διογέννητε, δεν έχει ορίσ' η μοίρα

των αποτόλμων Τρώων συ την πόλιν να πορθήσεις.» (Π 702-708).

Ο Πάτροκλος το ακούει και υπακούει. Πάλι ο θεός Απόλλωνας παρουσιάζεται μέσα από την οχλαγωγία της

μάχης, όταν ο Πάτροκλος συσσωρεύει τη μια επιτυχία πάνω στην άλλη, τον καταλαμβάνει η έκσταση της νίκης και δολοφονεί εξαγριωμένος τους Τρώες (Π 786-789). Ο Πάτροκλος, όμως, μέσα στην οχλαγωγία δεν το αντιλαμβάνεται - *ούκ ένόησεν* (Π 789) - γιατί ο θεός Απόλλωνας αυτή τη φορά δεν τον προειδοποιεί, αλλά, καλυμμένος από πυκνή ομίχλη και χτυπώντας τον πισώπλατα, του φέρνει σκοτοδίνη και τον αφοπλίζει: *ήερι γάρ πολλῆ κεκαλυμμένος άντεβόλησε* (Π 790). Στο θάνατο του Πατρόκλου χαρακτηριστική είναι η «θεοκρουσία», που συγκλονίζει με την τραγικότητά της: *τόν δ' άτη φρένας εΐλε* (Π 805) θα πει ο Όμηρος.

Στη φαινομενικά επιφανειακή διαφορά, όπου ο Αχιλλέας αναγνωρίζει τη θεά, ενώ ο Πάτροκλος βλέπει μόνο ένα σύννεφο τη στιγμή που τον συναντάει ο θεός, παίζει ρόλο η εσωτερική κατάσταση των δύο ηρώων. Ο Πάτροκλος μπορεί να πει κανείς ότι είναι εντελώς παθιασμένος. Γι' αυτό εξολοθρεύεται σαν λιοντάρι που χάνει τη δύναμή του (Π 753). Μέσα από αυτή την αντίληψη ο άνθρωπος δεν αναγνωρίζει το θεό. Το σύννεφο που βλέπει ο Πάτροκλος, όταν τον συναντάει ένας θεός, κάνει προφανές ότι σε αυτόν η ικανότητα της κατανόησης του θεού καθίσταται ασαφής. Ότι αυτή είναι μέρος της φύσης του ήρωα και για μια στιγμή αδυνατεί - αυτό το πράγμα ήθελε ο Ποιητής να κάνει ορατό με την προσπάθεια μιας συνάντησης που τελικά όμως δεν έγινε. Το ότι τελικά απέτυχε η συνάντηση μιας ουσιαστικά εκατέρωθεν προσπάθειας δείχνει κάτι πολύ σημαντικό: ο Πάτροκλος έχει τα «μέσα» να συμβουλευτεί το θεό και τη δύναμη να τον κατανοεί, όμως η ικανότητα αυτή μένει μέσα στο «Νου» του. Το πάθος του για δράση τον εμποδίζει να κάνει χρήση της ικανότητάς του

αυτής, δηλ. της δύναμης κατανόησης του θεού και, προπάντων, όταν τη χρειάζεται. Τον Πάτροκλο τον οδηγεί ο θυμός του έξω από τα όριά του. Με αυτό ακριβώς αποδεικνύεται η δύναμη του θυμού σαν πεπρωμένο: όταν αρχίζει μία δράση με μεγάλη σκέψη, αλλά στην πορεία το πάθος τοῦ πράττοντος αφυπνίζεται τόσο πολύ που παραγνωρίζει τα όρια του εαυτού του και αποσπά περισσότερα από όσα πρέπει (Lanig, 1953).⁵

Πίσω από αυτή τη σκηνή εκφράζεται ουσιαστικά μία ψυχική κατάσταση: η άτη ή τύφλωση του ήρωα. Η άτη – εδώ ένα είδος σύγχυσης από κατάπληξη (Dodds, 1978: 25) – κατέλαβε τον Πάτροκλο, όταν χτυπήθηκε από τον Απόλλωνα, διότι κατατρόπωσε απερίσκεπτα (*ὕπερ αἴσαν*, Π 780) τους Τρώες. Το αμάρτημά του είναι κατ' αρχάς πνευματικό γεγονός, γιατί, όταν ο άνθρωπος δε χρησιμοποιεί την ικανότητα του λογικού του και ακολούθως πράττει απερίσκεπτα στο θυμό του, αστοχεί, που σημαίνει ότι χάνει το σωστό δρόμο. Συνειδητά, μπορεί να πει κανείς ότι η τύφλωση δεν είναι ευθύνη, γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να δει τα όρια και επομένως πράττει χωρίς να ξέρει. Εκεί που ξεκίνησε η άσχημη πράξη είδε ο Έλληνας του Ομήρου τη στιγμή κατά την οποία μεταβίβασε στον τυφλωμένο ήρωα τη συμμετοχή της δικιάς του ευθύνης. Ότι δηλαδή αυτός δεν έπρεπε να αντιμετωπίσει το πεπρωμένο του με την τύφλωση, αλλά ότι υπήρχε η δυνατότητα να δει τον επικείμενο κίνδυνο και έτσι να τον αποφύγει. Αυτό δείχνει ο Όμηρος μέσα από το

⁵ «Ο άνθρωπος έχει στο χέρι του την αρχή, όχι όμως και το τέλος. Ακολουθεί κανείς με πάθος μια καθαρή παρόρμηση, αλλά το πάθος οδηγεί σε σφαλερούς δρόμους. Μόνος του παγιδεύεται κανείς στη συμφορά» (Schadewaldt, 1980: 227).

ρόλο της προειδοποίησης. Αρνούμενος ο ήρωας την ενθάρρυνση, γίνεται ορατή η ένταση του ψυχικού ερεθισμού, η οποία χωρίζει τον τυφλό από τη λογική. Ο Όμηρος θέτει στην προειδοποίηση τη συνείδηση ότι για το δρόμο του ήρωα η γνώση του σωστού υπάρχει, ακόμα κι όταν ο ίδιος δεν το βλέπει. Του έχει διαφύγει η σωστή πράξη, επειδή δεν ανταποκρίθηκε στην προειδοποίηση. Από αυτό το σημείο, η καταστροφή βαδίζει το δρόμο της (Lanig, 1953).⁶

IV. Αυτός που αποφασίζει είναι όποιος αναγνωρίζει

Στο μονόλογο του μοναχικού συλλογισθέντος Αχιλλέα, ο Αχιλλέας βρήκε το σωστό δρόμο να πράξει λογικά ενάντια στη βία του πάθους βοηθούμενος από τη θεά. Αν, όμως, ακολουθήσουμε στην παρουσίαση του Ομήρου την πορεία της απόφασης, τότε γίνεται σαφές ότι η θεά μπόρεσε να διαφωτίσει τον Αχιλλέα δίνοντας σε αυτόν την παρηγοριά της που επέδρασε πάνω του, τη στιγμή που ο άνθρωπος Αχιλλέας μέσα στον πόνο της στιγμής, ενώ ήθελε να εκδικηθεί άμεσα, δίστασε, σκεπτόμενος για πρώτη φορά τι έπρεπε εκείνη τη στιγμή να κάνει. Μόνο ο Αχιλλέας αναγνωρίζει τη θεά, γιατί μόνο αυτός είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει την πίεση του πάθους και να υπηρετήσει το λογικό και έτσι να συλλάβει τι πρέπει να κάνει. Μόνος του διαβλέπει τι πρέπει να κάνει.

⁶ «Γίνεται αισθητή η πίεση που ασκεί η κατάσταση, όπως διαμορφώνεται από τις ενέργειες και τις παραλείψεις του ανθρώπου: ένα μικρό ξεστράτισμα από το σωστό δρόμο τον φέρνει γρήγορα εκεί από όπου δεν μπορεί πια να κάνει πίσω και τα πράγματα που χτες ακόμα φαινόταν να τα εξουσιάζει ελεύθερος, τον πιέζουν σήμερα τόσο, ώστε δεν μπορεί να τους ξεφύγει» (Bassett, Schadewaldt & Κακριδής, 1995: 168-169).

Η συνάντηση Αθηνάς – Αχιλλέα θέτει τις βαθμίδες της συνείδησης πάνω στις οποίες ο άνθρωπος συνεχίζει να βαδίζει με σκοπό τη σαφήνεια μιας γνώσης για το τι θέλει πράγματι να κάνει. Στα λόγια της Αθηνάς ο Ποιητής εκφράζει ότι η θεϊκή γνώση εμφανίζεται απέναντι στον άνθρωπο με τη μορφή σκέψης. Αν, μάλιστα, αναλογιστεί κανείς ότι ο Νους συλλαμβάνεται από τον Πλάτωνα ως *ὄμμα τῆς ψυχῆς* (*Συμπόσιον* 219a· *Πολιτεία* 533d· *Θεαίτητος* 164a· *Σοφιστής* 354a), δηλαδή σαν ένα πνευματικό μάτι που βλέπει καθαρά, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η γνώση της αλήθειας έρχεται με τη μορφή μιας αιφνίδιας ενόρασης.

Αυτό δείχνει, όμως, ότι η συνείδηση για τη σωστή πράξη προέρχεται από μια εμπιστοσύνη που βασίζεται στο Νου. Στην περιπέτεια του Αχιλλέα ο Ποιητής διαμορφώνει το αντικείμενο της εμπιστοσύνης αυτής – όχι στην παρουσία της θεάς, αυτή είναι απλώς εικόνα – αλλά στο κύρος και κυρίως στη μεγαλοπρέπεια μιας θεϊκής ύπαρξης. Επομένως, δεν είναι η λογική αυτή που δημιουργεί τους θεούς, αλλά η πίστη του ανθρώπου σε έναν κόσμο θεϊκό, ο οποίος γίνεται αντιληπτός μέσω της λογικής. Γι' αυτό η λειτουργία του Νου φαίνεται σαν μια αποδοχή των θεών. Αλλά η σαφήνεια αυτής της αποδοχής προϋποθέτει μια εσωτερική τάξη του ανθρώπου που όμως δεν είναι αυτονόητη. Γιατί ο άνθρωπος δεν έχει μόνο την ικανότητα κατανόησης από το θεό, αλλά και τη δύναμη των αισθημάτων του. Στον ίδιο τον άνθρωπο δόθηκε η δύναμη αλλά και το καθήκον να καταπολεμήσει το πάθος που τον καθοδηγεί (Lanig, 1953).

Τελικά, αυτός που αποφασίζει είναι όποιος αναγνωρίζει. Ο Αχιλλέας το κατάφερε, επειδή προηγουμένως μόνος του είχε αποφασίσει να προστατεύσει την πράξη της εξέτασης. Στην περίπτωση ανάγκης που εμφανίζεται στη ζωή του, όπου από τη μία πλευρά ξυπνούν τα αισθήματα με ιδιαίτερη σφοδρότητα, από την άλλη πλευρά όμως απαιτούν στη δυσκολία της προτεινόμενης απόφασης σωστή εξέταση, αποδεικνύεται η βοήθεια των θεών όχι σαν μονόπλευρο δώρο. Ο Πάτροκλος θεωρήθηκε άξιος της προειδοποίησης του θεού. Δεν μπόρεσε όμως να την αντιληφθεί, γιατί τον τύφλωσε ο ζήλος της νίκης. Ο άνθρωπος πρέπει να είναι έτοιμος, όταν τον έχει καταλάβει το πάθος, να αποδεχθεί την επίκληση «απ' έξω».

Κυρίες και κύριοι,

Στον ερωτώντα άνθρωπο απαντά ένας θεός. Οι παραπάνω περιγραφές κάνουν κατανοητό ότι ο άνθρωπος μπορεί να αντιληφθεί το θεϊκό στοιχείο, όταν παραβλέπει τον εαυτό του, χρησιμοποιώντας τη λογική. Η συνείδηση της ύπαρξης των θεών δεν μπορεί να γίνει σαφής, όταν ο άνθρωπος δε θέτει ένα όριο στις επιθυμίες της καρδιάς του που τον τυφλώνουν για μια πνευματική θεώρηση. Οι θεοί ανακοινώνουν στον άνθρωπο αυτό που του χορηγεί το πεπρωμένο – το «όριο» – αλλά δεν έχουν την ελευθερία να εμποδίσουν την προσπάθεια του ανθρώπου· αυτοί έχουν μόνο την ελευθερία να διαμορφώσουν το θάνατο με το δικό τους τρόπο. Έτσι, αυτός που υποτάσσεται στη μοίρα έχει

την τύχη της φρίκης του τυφλού που δεν έβλεπε τα «όριά» του και υπέπεσε στο εκδικούμενο χέρι της.⁷

Ο Mazon έγραψε κάποτε: «Le dernier mot, ici comme partout chez les Grecs, appartient à la raison» (Mazon, 1959 : 297).

Σας ευχαριστώ.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bassett, S. E., Schadewaldt, W. & Κακριδής, Ι. Θ. (1965). *Μελέτες για την ασπίδα του Αχιλλέα*, μτφρ. Όλγα Κομνηνού-Κακριδή. Αθήνα: Εστία.
- Dodds, E. R. (1978). *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης. Αθήνα: Καρδαμίτσα (ιδιαίτερα οι σελίδες 21-40: Η απολογία του Αγαμέμνονα).
- Lanig, K. (1953). *Der handelnde Mensch in der Ilias* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen.
- Lesky, A. (1985). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγ. Γ. Τσοπανάκης. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

⁷ «Με τον ίδιο τρόπο ο Πάτροκλος αποδίδει το θάνατό του άμεσα στο φανερό δράστη, τον άνδρα Εύφορβο, και έμμεσα σ' ένα μυθολογικό δράστη, τον Απόλλωνα, αλλά σύμφωνα με την υποκειμενική του άποψη το πράγμα οφείλεται στην κακή του μοίρα. Ο θάνατός του είναι, όπως λένε οι ψυχολόγοι, «υπερκαθορισμένος»» (Dodds, 1978: 26).

- Mazon, P., Chantraine, P. & Collart, P. (1942). *Introduction à l' Iliade*. Paris: P.U.F.
- Nilsson, M. P. (1984). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας*, μτφρ. Αικ. Παπαθωμοπούλου. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Robert, F. (1950). *Homère*. Paris: P.U.F.
- Σκιαδάς, Αρ. (1970). *Ανθρωπίνη ευθύνη και θεία επέμβασεις εις την πρώιμον ελληνικήν ποίησιν*. Αθήναι.
- Schadewaldt, W. (1970). *Από τον κόσμο και το έργο του Ομήρου, τ. Α΄*, μτφρ. Φ. Κακριδής. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Snell, B. (1984). *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, μτφρ. Δ. Ι. Ιακώβ. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.